

Antisemitisme in beeld

Onlangs, op 9 november 2015, was er een bijeenkomst in Amsterdam over antisemitisme op initiatief van het bureau Kerk en Israël van de Protestantse Kerk. Met twee sprekers Ron van der Wieken, voorzitter van het Centraal Joods Overleg, en historicus Bart Wallet werd ingegaan op de vragen: wat is antisemitisme, hoe uit het zich en wat kun je ertegen doen? Een impressie is te vinden op de website van de Protestantse Kerk. Het was een kleine bijdrage om hedendaags antisemitisme in beeld te krijgen. Veel draait daarbij om beeldvorming en stereotyperingen. Welke beelden worden er op Joden geprojecteerd? In dit artikel ga ik in op de beelden die gebruikt worden door auteurs en instanties die een stem maken *tegen* antisemitisme en jodenhaat. Het kan ons bewustmaken hoe wij zelf spreken en denken over antisemitisme. Wat willen wij met welke beelden naar voren brengen?



Recente publicaties

Op mijn bureau liggen drie recente boeken over antisemitisme. Ik word gefascineerd door de omslagen. Wat wordt afgebeeld? In *Jodenhaat* van Ron van der Wieken (2014) zien we Rothko-achtige vlakken. De bovenste helft is donkerrood, het onderste vlak lichter rood en dwars door de afbeelding loopt een horizontale geel-rode streep, met zwart geaccentueerd. 'Jodenhaat' zijn de woorden die in lichtrood eruit springen. Het zijn vele tinten rood, die een boodschap uitstralen. Zoals Van der Wieken het verwoordt: 'Er zijn heel wat vormen van jodenhaat: onversneden, onverbloemd en grof, met ernstige fysieke gevolgen, maar ook veel subtielere soorten. Zo subtiel, dat je eigenlijk niet meer van haat kunt spreken maar beter van alleen maar stevige vooroordelen.'



Haatspraak van Remco Ensel heeft als ondertitel: *Antisemitisme - een 21^e-eeuwse geschiedenis* (2014). Op de achterflap staat een toeter of megafoon afgebeeld, waarbij strakke uitwaaiende banen tot op de voorflap suggereren dat er geschreeuwd wordt. 'HAAT' staat er in grote zwarte letters op een rode ondergrond. 'SPRAAK' staat er in een witte baan onder. Op de omslag komen de kleuren rood, wit, blauw terug. Het boek gaat over tal van antisemitische incidenten op straat en op internet in Nederland, gezet in de context van de naoorlogse en internationale geschiedenis van protest en provocatie. 'Waarom zingt een rapper dat er meer moslims worden vermoord dan joden tijdens de Holocaust en hoezo woont Anne Frank in Gaza-stad?' is de prikkelende tekst op de achterflap.



En dan is er de studie van Klaas A.D. Smelik, *Antisemitisme. Actualiteit van een historische ontwikkeling* (2015). Op de voorkant staat een foto die allerlei vragen oproept. Je ziet op de rand van een kade oude, kapotte schoenen staan. Nog net zie je water van een rivier of meer onder aan de stenen rand. Het lijkt alsof de schoenen uit het water zijn gehaald. Of zijn ze achtergelaten na een barre tocht?

Smelik ziet antisemitisme als een historisch verschijnsel en maakt onderscheid tussen verschillende vormen van Jodenhaat (hij schrijft het met een hoofdletter), in samenhang met hun politieke, religieuze en maatschappelijk functie. Hij benadert het onderwerp zonder verontwaardiging of met veroordeling. 'Elk moreel oordeel is overbodig, als het om Jodenhaat gaat. De gruwelijke gevolgen ervan in de loop van de geschiedenis vormen voldoende bewijs dat wij hier te

maken hebben met één van de grootste misdaden tegen de menselijkheid, ooit gepleegd.'

Orgelman in een moderne dodendans



Bij deze woorden dacht ik aan een indrukwekkend schilderij van de Joodse schilder Felix Nussbaum, 'De orgelman', uit 1942/1943. Ik zag het vorig jaar in het Felix-Nussbaum-Haus in Osnabrück. In de donkerste tijd van vervolging maakte deze schilder een verwijzing naar de middeleeuwse voorstellingen van de dodendans. De orgelman kijkt ons recht aan. De orgelpijpjes zijn botten geworden. De straat achter hem met hoge gebouwen is naargeestig leeg. Zwarte gerafelde vlaggen hangen te wapperen. Skeletten liggen of staan (!) her en der op straat. Een stuk krant met nog net leesbaar het woord 'rnal' van *journal* dwarrelt over de stenen. Wat deze vergeten maar weer nieuw ontdekte schilder schrijnend naar voren brengt is een messcherp commentaar op de tijd. De orgelman zit er nog, maar de geschiedenis zal

ook hem verslinden. Mark Schaevers van het Belgische weekblad *Humo* schreef onlangs een biografie over Felix Nussbaum met als hoofdtitel: *Orgelman*.

Toen ik dit schilderij zag, dacht ik ook aan onze tijd. Hoe snel kan geschiedenis kantelen? Wie dacht er in 1942 aan zulke morbide fenomenen als de Sjoa? Wat gebeurt er anno 2016? Wie is nu de orgelman die ons aankijkt? Welke skeletten liggen er nu op straat? Hoe uit antisemitisme zich nu? Met welke gevolgen?

CIDI en de Monitor antisemitische incidenten



Het CIDI, Centrum Informatie en Documentatie Israël, publiceert al jarenlang een Monitor antisemitische incidenten. Hoe brengt het CIDI antisemitisme in beeld? Welke foto's worden op de website gebruikt als illustratie bij de informatie over de rapporten? In 2010 zien we de buitendeuren van een synagoge, met rode verf besmeurd. Van 2011 tot 2013 worden gestrekte rechterarmen in beeld gebracht, van vooral jonge mannen in leren jassen. In 2014 kijken we aan tegen een glazen deur, waarop de woorden geklad zijn: 'Free Palestine' met op de betonnen muur ernaast: 'Zionist' met een hakenkruis.

Op de bijeenkomst in Amsterdam gaf Ron van der Wieken voorbeelden van dergelijke antisemitische incidenten. Duidelijk zichtbaar voor iedereen is het voetbalhooliganisme en de antisemitische spreekkoren. Overigens vindt hij die van gevaar ontbloot en van geringe betekenis. Ernstiger is het op vrij grote schaal voorkomende antisemitisme dat voortkomt uit de islam, met leuzen als 'dood aan de Joden'. De gebruikte teksten vinden een voedingsbodem in het Palestijns-Israëliësch conflict. Wat niet bij het CIDI wordt afgebeeld en wat Van der Wieken eigenlijk nog het meest gevaarlijk vindt, is het antizionisme. Uiteraard mag kritiek op de staat Israël, en Joden zijn de eersten om daarover met elkaar uiterst fel te discussiëren. Maar het ontkennen van het belang van een eigen staat op Joodse grondslag is antisemitisme. De laatste vorm van antisemitisme wordt vooral gevonden in wat Van der Wieken 'de linkse academie' noemt. Kleine groepen intellectuelen ontkennen het bestaansrecht van de staat Israël.

NIOD en Antisemitisme.nu

Het NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, houdt zich sterk bezig met hedendaags antisemitisme. Dat uit zich met name in projecten over stereotype beelden over Joden. De website Antisemitisme.nu geeft daarvan tal van voorbeelden. Wie de website bezoekt ziet beelden uit het nieuws met schrijnende teksten daaronder als 'rode neuzen', 'een joodse kongsi', 'we gaan op jodenjacht' en 'ritueel martelen'.

Op de website wordt ingegaan op de betekenis van stereotype: "Een stereotype is een vaststaand beeld van een groep mensen, waarvan alle leden dezelfde, vooral negatieve, eigenschappen zouden dragen. In het verleden zijn negatieve, stereotiepe opvattingen over Joden om verschillende redenen ontstaan en overgeleverd. Deze stereotypen zijn in de vorm van woorden, beelden en vooroordelen deel geworden van de Nederlandse cultuur."

De website vermeldt dat er ook positieve stereotypen over Joden zijn. Die zijn verbonden met 'filosemitisme': een voorliefde voor Joden. Ook dan worden stereotypen gebruikt, maar positieve, "zoals de overtuiging dat Joden intelligent zijn, sensitief, muzikaal, handig of zo goed in lobbyen."

De angst voor dreigende ontwikkelingen en veranderingen in de samenleving en de onmacht om daarmee om te gaan worden afgewenteld op ‘dankbare’ zondebokken: de Joden (het zondebokmechanisme is filosofisch doordacht door de onlangs overleden René Girard). Tegenwoordig, stelt het NIOD, hebben Israël en ‘de zionisten’ deels de plaats ingenomen die de Joden eerder hadden als belichaming van het kwaad.

Sociaal antisemitisme en stereotype vooroordelen

Daar sloten Bart Wallet en Ron van der Wieken zich op hun manier bij aan. Zo vertelde Wallet dat je naast het politieke en het religieuze antisemitisme kunt spreken van sociaal antisemitisme. Vóór 1940 was dit in Nederland wijdverbreid, wat je kon zien aan tal van stereotyperingen die nauwelijks abnormaal werden bevonden. Joden waren geldbelust, hadden grote neuzen, je kon ze niet vertrouwen. In de jaren zestig van de twintigste eeuw en daarna was dit soort stereotyperingen lang taboe. Het verdwijnt uit geschreven bronnen. Je kwam het nauwelijks meer tegen in de publieke ruimte. Dat verandert in de afgelopen jaren, volgens Wallet. Ondergronds komt het in nieuwe gedaanten weer opzetten. Tot zelfs weer in nieuwe met name Engelstalige theologische publicaties. Dat is antijudaïsme in een nieuwe gedaante. Als je er in de kerk en in de theologie niet alert op blijft, komen oude vooroordelen weer terug.



In zijn boek *Jodenhaat* laat Van der Wieken enkele schrijvende cartoons zien die ‘spelen’ met stereotiepe vooroordelen. Naast bizarre cartoons uit onder andere de Arabische wereld, laat hij ook zien hoe een gerespecteerde columnist als Jos Collignon gebruikt maakt van oude anti-Joodse vooroordelen om Israël als staat aan de kaak te stellen. Dit naar aanleiding van geruchten dat Geert Wilders financiële steun uit Israël had gekregen. Op een cartoon van 20 maart 2012 krijgt Wilders fors geld

aangeboden door een schutting (de muur tussen Israël en de Westbank?), waarvoor hij in het Hebreeuws bedankt (*toda*). Een klein afgebeelde Hero Brinkman zit in de rechterbenedenhoek met een Hebreeuws woordenboek en vertaalt: ‘Dank u beleefd en maakt u zich geen zorgen’. Hier wordt de suggestie opgeroepen van in dit geval de Israëlische Jood die veel geld heeft en anderen omkoopt. Het is voor Van der Wieken een voorbeeld van anti-Joodse uitingen van de linkse kerk. Collignon tekent voor *De Volkskrant*.



Van der Wieken haalt overigens ook een schilderij aan van Jeroen Bosch: de kruisdraging. Ik heb het jaren geleden gezien in de St. Bavo in Gent (toen daar een tentoonstelling was vanuit het Museum voor Schone Kunsten). Jezus heeft als enige een gewoon gezicht. Hij wordt omringd door een stel woest uitzienende bizarre tronies met haakneuzen en rollende ogen. Nu er een grote Jeroen Boschtentoonstelling is in het Noordbrabants Museum ga je toch weer met andere ogen kijken. Gelukkig is ‘de kruisdraging’ niet van

Jeroen Bosch, maar vermoedelijk van een navolger van hem.

Huiswerk voor de kerk

Het nagesprek tijdens de middag over antisemitisme in Amsterdam concentreerde zich rond de vraag wat we, in de kerk en in de samenleving, kunnen doen om antisemitisme tegen te gaan. Ron van der Wieken hamerde op educatie en bewustwording. "Vooroordelen kun je bestrijden dan wel genezen door bijvoorbeeld goed en langdurig onderwijs." Maar tegen de hardcore Jodenhaat is volgens hem geen kruid gewassen. "Daar moeten Joden zich met hand en tand en soms niet-wettige middelen tegen verzetten om overeind te blijven." Op mijn vraag wat hij bedoelde met niet-wettige middelen, bleef Van der Wieken wat vaag. Joden hebben het recht zich te verdedigen. Volgens hem is antisemitisme een dodelijk vijand voor Joden en op den duur ook voor niet-Joden. Het raakt ons allemaal.

Bart Wallet verwoordde dat antisemitisme vooral een niet-Joods probleem is. "Het moet dus niet door Joden bestreden worden. Het is verwant aan andere vormen van racisme, maar moet afzonderlijk genoemd worden. Kerken zouden hierin het voortouw kunnen nemen." En daar ligt huiswerk voor de Protestantse Kerk.

Wat zijn onze beelden van Joden? Hoe werkt de politieke situatie in het Midden-Oosten door in onze beeldvorming? Hoe alert zijn we op antisemitische signalen en incidenten in de samenleving? Wat speelt zich onderhuids af? Hoe antijudaïstisch is onze theologie nog of al weer? Er zijn tal van vragen onder ogen te zien, die beginnen door een bezinning op onze eigen beelden en beeldvorming. Herkent de ander zich in onze projecties?

Na afloop sloten de meeste deelnemers aan bij de Kristallnachtgedenking in de Portugese synagoge, waar een van de hoofdsprekers burgemeester Aboutaleb van Rotterdam was. Daar pleitte hij voor het doorbreken van het wij-zij denken en brak een lans voor een 'wjsamenleving, voor alle mensen die in vrede en vrijheid in onze rechtsstaat willen leven'. "Niet verdeeld, maar samen. Niet met wapens, maar met woorden. Niet met haat, maar met liefde." Ik keek rond in de prachtige synagoge en dacht even de woorden te horen van een profeet van Israël.

Eeuwout van der Linden is projectmedewerker Kerk en Israël van de Protestantse Kerk.

<http://antisemitisme.nu/>

<http://www.niod.nl/nl/projecten/hedendaags-antisemitisme>

<http://www.protestantsekerk.nl/actueel/Nieuws/nieuwsoverzicht/Paginas/Bestrijding-van-antisemitisme-als-huiswerk-voor-de-kerk.aspx?r=0>

<http://www.cidi.nl/sectie/antisemitisme/cidi-antisemitismemonitor/>